

The impact of the Aligarh College educational system on the Indian Muslim community at the end of the 19th century

Asma Rezaei¹  | Fatemeh JanAhmadi²  | MaghsoudAli Sadeghi³ 

1. Corresponding Author: PhD student in Islamic history, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Email: Srezaei080@gmail.com
2. Professor of Islamic History, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
3. Associate Professor of Islamic History, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Article history: Received 23 April 2023;

Received in revised form 6 January 2024;

Accepted 17 January 2024

Published 30 March 2025

Abstract

From the 18th century and the beginning of the colonial period in India and the emergence of new social, cultural and political conditions, the Muslims of the Indian subcontinent first turned to political struggles, but later they focused on cultural activities. Among Indian Muslims, Sir Syed Ahmed Khan, whose fame was based on the approach of cultural reform and the establishment of the Oriental College in that land, with his deep knowledge of the Indian society and the danger of the decline of Islam in India, in 1875, he proposed a solution to stop the decline of Muslims in India. He considered the promotion of knowledge and the development of science as an effective tool in removing the British colonial rule. He was looking for a way out of the crisis of degeneration in the establishment of Aligarh educational institution and providing scientific platforms in India. Now, the main question of the current research is, what was the scientific-cultural approach of Aligarh College and what effect did the educational structure of Aligarh College have on the cultural dynamics of this scientific institution? Did this college enjoy general acceptance among Indian Muslims? The results of the research are based on the historical method based on description-analysis of data, the founder of this college included attention to English schools in his reformation goals in the design of the educational system, curriculum planning, teaching and learning methods in English and Urdu. In addition to teaching textbooks derived from new sciences in the West, his emphasis was on jurisprudence texts. Although this college could not gain acceptance among the Indian Muslims due to its incompatibility with the religious culture of the common people, it was able to operate as a modern school in India for many years.

Keywords: Indian subcontinent, Sir Seyed Ahmad Khan, Muslims. Aligarh College, Educational System, Colonization

1. Introduction

The Indian Muslim community has experienced many difficulties despite its age. Among the special periods in the history of Indian Muslims, we can mention the period of British colonial rule on the Indian subcontinent, which in addition to Muslims, forced Hindus to challenge it, and despite their enmity with each other, they united against Britain to fulfill their civil demands. To cover the failure of the 1857 AD-1274 AH uprising against the British cost the Indian society dearly, but the Muslims realized that their problems in facing colonialism were rooted and ideological. On the other hand, Britain inflicted the last blow on the political body of the Muslims, after which the dynasties of the Islamic government left India forever, since the British considered only the Muslims responsible for this rebellion, they were hard on them and did not employ them in the new government. They

refrained (Kolahdoozha, 2022, 196). Many have considered the British victory in this uprising based on military superiority and advanced weapons, but it seems that what caused the defeat of the Indian society was the weakness of the Indian society in the economic, political, cultural, and social fields. Therefore, Indian Muslim thinkers like Sir Seyed Ahmad Khan tried to reform the society and came up with solutions to solve the crisis. Since Sir Seyed Ahmad Khan saw the problem in the closed society and lack of knowledge, he made the reform of the previous education system his main goal. As the first step, to realizing his lofty ideas, he thought of establishing a distinct scientific center in order to fill the scientific gap among Muslims. His forerunner was the failure of the rebellion of 1857 AD, which had an unfortunate and irreparable consequence for the Muslims of India and, in addition to the darkness of the relations between the Muslims and the British, affected the confusion of the situation of the Muslims. For this reason, Sir Seyed Ahmad Khan tried to create peace and stability between these two groups and tried to restore and strengthen their damaged identity while creating security for Muslims. However, he believed that these actions should be within the framework of British colonial laws so that he could create meaningful links between Indian society and British rule. Sir Seyed Ahmad Khan believed that a basic education system can remove obstacles to progress. This idea caused him to be considered as one of the pioneers of Muslim educational reform in India. It was based on this educational policy that he was led to realize the idea of the Eastern Islamic College. In April 1869, Sir Syed Ahmad Khan went to England with his two sons Seyed Mahmoud and Seyed Hamid to get to know the western civilization closely. His observations of Oxford and Cambridge universities and his familiarity with the educational system in England influenced his reflections on improving the condition of Indian Muslims. During this trip, he discovered the causes of the backwardness of Indian Muslims, the domination of ignorance and blind prejudice, which was the main obstacle to the development of new sciences and civilization in India (khasnabis, 2005: 45). The achievement of his trip to Britain was the idea of establishing an Islamic and Eastern school in India based on Western and Islamic sciences, which could open the blind knot of Muslim ignorance and influence the development of Muslim civilization as a scientific institution. Based on this, the scientific foundation of Aligarh College was established and was able to gather a large audience. Although it was not as successful as other contemporary and later schools, it was still ahead in the spread of modernism and intellectual reforms among Indian Muslims.

1.1. Detailed Research methodology

Since the current research is historical research, the method of finding answers to the questions and testing the hypotheses is based on the field of research, descriptive-analytical and documentary. The method of collecting library information will require scientific web searches from reliable databases. In this process, first, the original sources and acceptable academic research will be identified and then the historical data and information will be selected based on the accurate description of the current situation. Inference and induction in the analysis of causal relationships in the purposeful formation of Aligarh educational institution and its performance has been important and decisive

2. Discussion

In the 19th century, the Indian subcontinent witnessed many changes, including the beginning of British hegemony and the adoption of colonial policies in the region. Sir Syed Ahmad Khan, the leader of Muslims during this period, tried to strengthen the position and rights of Muslims. As an intellectual, he made a lot of efforts to inform Muslims and preserve their identity and rights. Sir Seyed Ahmad Khan had a great impact, especially in the field of education and, the promotion of the culture and economy of Muslims and he tried as much as possible to solve the challenges ahead. However, it was not very successful because when he founded Aligarh College, only a certain section of society who had the financial ability could attend this school, and on the other hand, most of the people considered Aligarh School as a servant of colonialism and looked at it with a bad view. This caused them to move towards the Deobandiyya School, which taught Islamic rules, which was the main goal of the fight against colonialism. Even though this college could not gain acceptance among Indian Muslims due to its incompatibility with the religious culture of the general public, it was able to operate as a modern seminary in India for many years.

3. Result

This research showed that Sir Syed Ahmad Khan was the turning point of reformist Islamic thought in India in a revision and ideological turn, although his educational reforms with Aligarh College were realized in fulfilling the new demands of the Indian Muslim society and English experience, could not achieve practical scientific success in India. Find Studies have shown that although Indian modern thinkers like Sir Seyed Ahmad Khan knew that traditional institutions did not benefit from new sciences Indian Muslims have a basic need for new Western sciences to progress so that they can resist colonialism and new colonial developments. He and other Indian thinkers knew that it was necessary to deal with these developments by training graduates in new sciences and that the educational programs of the colonial governments to secure their interests in the colonial countries could never lead to the development of knowledge in the colonies. As the schools established by the British could not spread education. Due to the non-participation of Muslims in English Madrasas due to the lack of religious education in their schools, Muslims are still kept in the traditional and even lower level of education and only use traditional educational centers such as Deobandia. The research showed that due to his familiarity with Western culture and his special approach to the place of religion in Islamic society in the 19th century, Sir Seyed Ahmad Khan wanted to establish an educational center similar to Cambridge. He founded a college based on Western models such as Cambridge College to teach topics such as economics, education, and basic sciences. The experience of traveling to the West showed Sir Seyed Ahmad Khan that he should take advantage of the scientific capabilities and social facilities of the West to gain political power and increase Islamic knowledge to form a purposeful vision for the independence of Muslims. He believed that the education of Muslims should be in a way that leads to progress, and for this reason, he paid great attention to Western science.

The research showed that although Aligarh College initially had a scientific approach to the Sunnah and Quran, and at the beginning, the teaching of religious texts was emphasized in Aligarh. But the main importance of this college was the education of the young generation in the society with an emphasis on western sciences. Sciences that were given less attention in the Muslim society of India. This study showed that Aligarh's teachings with a positivist approach could not match the traditional and religious culture of Indian Muslim people and their way of life. The incompatibility of this Iqbal lost it and faced the opposition of the traditional classes, including the scholars. However, Aligarh was able to gradually remove the doubts of Muslims regarding Western sciences. Due to the existence of colonialism in India, the founders of Aligarh, who sought awareness through education, could not confront this powerful colonialism. One of the results of the research was that, despite the knowledge of the founders of Aligarh, about the impact of science education in changing the economic and social status of Muslims, due to their distance from correct religious and religious teachings and falling into Western education, they continued to step on western science and gradually They took steps towards the secularization of Indian Muslim society, and this was the reason for their lack of success in spreading their sciences and teachings. Although this dual performance of Aligarh did not have much success among Muslims, and Deobandi Madrasah and later Nadwa Ulama stole the lead from Aligarh College, but the research showed that some of the graduates and trainees of this college played an important role in the future development of this country. As some reformers of the 20th century, who were serious fighters of colonialism and defenders of India's independence, were among the educated people of Aligarh school.

4. Resources

- Abdul Gmafoor, A. (1922). **Aligarh Muslim university: A short history**, Aligarh Muslim university press.
- Afazal Wani, M. (2014). **Sir Seyed Ahmad khan and his contribution to the cause of education**, Routledge.
- Ahmad, N. (1983). **The Aligarh movement and Muslim education in India**, journal of Muslim minority affairs.
- Ahmed, A. (1988). **History of Islamic Thought in India**, translated by Naghi Lotfi and Mohammad Jafar Yahaq, Kayhan Publications, Tehran.
- Aijaz, A. (2017). **Aligarh Muslim university: an intellectual history 1900-1956**. Oxford university press.

- Ali, M.M. (2003). **Sir Syed Ahmad Khan: Muslim Renaissance man of India**. I.B. Tauris.
- Amin, A. (1979). **Sir Syed Ahmad Khan: a political and intellectual biography**. Oxford University Press.
- Azra, A. (1994). **The emergence of Islam in Indian politics: the united provinces, 1900-1993**. Oxford University Press.
- Bazargan, M. (n.d.). **Azadi Hind**, Tehran: Omid Publishing.
- Bhushan, S. & Bhattacharya, A. (1987). **The University of Allahabad: a centenary retrospective**. New Delhi: Vikas Publishing House Pvt. Ltd.
- Chatterjee, N. (2011). **The making of India Secularism Empire, law and Christianity, 1830-1960**. Palgrave Macmillan.
- Coppola, B. (2003). **British education and the Indian elite: the new Indian schools and the making of the British Indian elite** Macmillan.
- Dalrymple, W. (2006). **The last Mughal: the fall of a dynasty**, Delhi published by Bloomsbury and Alexander Books.
- Deepak, K. (2015). Aligarh movement and its impact on Muslim education in India. **Journal of Education and Practice**, 6(1-6).
- Farooqi Naimur, R. (1981). Educational Ideas and institutions of the Aligarh movement. **Islamic Studies**, 20: 141-156.
- Gibb, H.A.R. (1986). **The encyclopedia of Islam**, entry of India, the third volume, Leiden, Netherlands.
- Halabi, A.A. (1995). **History of Contemporary Religious and Political Movements**, Tehran: Behbahani Publications.
- Handi, S.A. (1963). **Sir Syed's Essays**, edited by Ismail Pani Patti, Volume 1, Lahore, Targhee Adab Magazine.
- Hatcher, J. (2005). **Provincializing Europe: postcolonial thought and historical difference**. Princeton University Press.
- Keith Axel, B. (1998). **Education and politics in India: studies in organization, society, and policy**. Routledge.
- Khaje Piri, M. (2013). **Seyyed Jamaluddin Asadabadi and Bidari Movement**.
- Khamenei, S.A. (1968). **Muslims in the Indian Freedom Movement**, Asia Publications, Tehran.
- Khasnabis, R. (2005). **Seyyed Ahmadkhan: A Reinterpretation of Muslim law in India**, Manohar Publishers.
- Kolahdouzha, P. and Abediha, H. (2022). Discourse and religious reform of the Indian subcontinent in the 19th century, Sir Seyed Ahmad Khan, *Subcontinent Researches*, 14(43): 219-189.
- Kolahdouzha, P., Sabourifar, F. and Begi, M.H. (2022). Anti-colonial approaches and strategies of Indian Islamic schools of thought (a case study of the 19th century), *Scientific Quarterly of Historical Essays, Research Institute of Humanities and Cultural Studies*, 2: 279-243.
- Lapidus, L.M. (1985). **Muslim and the making of modern India**. Oxford University Press.
- Majumder, P.P. (1998). People of India: Biological diversity and affinities. **Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews**, 6(3), 100-110.
- Masoumi, M., Badkobeh, A. and Alavi, Q.A. (2015). The formation of the English education system in India. **Subcontinent Studies**, 8(27): 125-146.
- Moshir al-Hassan. (1988). **Islamic Movement and Ethnic Tendencies in Indian Colony**, translated by Hassan Lahoti, Tehran: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation.
- Mujeeb, M. (2006). **Muslim and education in India: Historical perspective**.
- Naqvi, N.H. (n.d.). **Namorani Aligarh's Thoughts and Opinions**, Publisher: Aligarh's Muslim University.
- Naseem, H. (2010). **Movement and Muslim education in India: a study of Sir Seyed Ahmad Khan education thought and its social political implications**, *Journal of Islamic*.
- Nazimian Fard, A. (2019). Darul Uloom Deoband Fields and Strategies, **Subcontinent Researches**, 3(9): 148-129.
- Nizami, K.A. (1937). Sir Seyyed Ahmad Khan (Founder of Aligarh Islamic University), translator: Tawfiq Sobhani, **Parsi Nameh**, 8: 194-210.

- Ohanlon, R. (2008). **The Indian uprising of 1857-8: prisons prisoners**, published Cambridge university press.
- Pocock, D.F. (1970). **Education and politics in India**, Rutledge & Kegan Paul.
- Robinson, F. (2000). **The emergence of Islam in late nineteenth century India: A political and cultural history**. New Delhi: oxford university press.
- Robinson, F. (2001). **The ulama of farangi mahall and Islamic culture in soute asai**. Anthem press.
- Rocher, R. (1985). **The making of western Indology: henry Thomas Colebrook and the east India company**, Oxford university press. [English]
- Salim, A. (2009). **Sir Seyyed Ahmad khan and the renaissance of Muslim India**. Rutledge and Kegan Paul publishing group.
- Sharama, R.S. (1987). **Aligarh movement and the making of the Indian Muslim mind: 1857-2002**. Meerut, India: meenakshi prakashan.
- Stein, B. (1990). **The making of the Indian elite**. Cambridge university press.

Cite this article Rezaei, A., JanAhmadi, F., Sadeghi, M.A. (2025). The impact of the Aligarh College educational system on the Indian Muslim community at the end of the 19th century. *Journal of Subcontinent Researches*, 17(48), 87-106. DOI: [10.22111/jsr.2024.45443.2344](https://doi.org/10.22111/jsr.2024.45443.2344)

تأثیر نظام آموزشی کالج علیگره بر جامعه مسلمان هند در پایان قرن نوزدهم

اسماء رضائی^۱ | فاطمه جان احمدی^۲ | مقصودعلی صادقی^۳

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری تاریخ اسلام، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. ایمیل: Srezaei080@gmail.com
۲. استاد گروه تاریخ، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۳. دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

چکیده

مسلمانان شبه‌قاره هند از سده هجدهم میلادی و آغاز دوره استعمار و بروز شرایط جدید اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، ابتدا به مبارزات سیاسی روی آوردند؛ اما در ادامه بر فعالیت‌های فرهنگی متمرکز شدند. در میان پایوران مسلمان، سر سید احمد خان که شهرتش بر پایه رویکرد اصلاح فرهنگی و تأسیس کالج شرقی در آن سرزمین بود، با شناخت عمیقی که از جامعه هند و نیز خطر انحطاط اسلام در هند داشت، در سال ۱۸۷۵ میلادی راه‌حل توقف انحطاط مسلمانان در هند را ترویج دانش و توسعه علم به‌مثابه ابزاری کارآمد در رفع سلطه استعمار انگلیس دانست. او راه برون‌رفت از بحران انحطاط را در تأسیس نهاد آموزشی علیگره و فراهم آوردن بسترهای علمی در هند، جست‌وجو می‌کرد. حال، هدف اصلی پژوهش حاضر این است که بتوان دریافت که رویکرد علمی-فرهنگی کالج علیگره چگونه بود و اینکه ساختار آموزشی آن چه تأثیری بر پویایی فرهنگی این نهاد علمی گذاشت و آیا این کالج از مقبولیت عمومی نزد مسلمانان هند برخوردار شد؟ بنیان‌گذار کالج علیگره در طراحی نظام آموزشی، برنامه‌ریزی درسی، شیوه‌های تدریس و آموزش به زبان انگلیسی و اردو، توجه به مدارس انگلیسی را در اهداف اصلاحی خود گنجانده بود. او علاوه بر آموزش کتاب‌های درسی برگرفته از علوم جدید در غرب، تأکید بر متون فقهی داشت. گرچه این کالج به دلیل ناهمخوانی با فرهنگ دینی عامه مردم، نتوانست مقبولیتی در میان عامه مسلمانان هند کسب کند، توانست به‌عنوان مدرسه‌ای نوگرا در هند، طی سالیان متمادی فعالیت داشته باشد.

واژه‌های کلیدی: شبه‌قاره هند، سر سید احمد خان، کالج علیگره، نظام آموزشی، استعمار

۱- مقدمه

جامعه مسلمانان هند علی‌رغم قدمت، به تبع دشواری‌های اجتماعی و جغرافیایی، فرازوفروود بسیاری را تجربه کرده است. در این باره از ادوار خاص تاریخ مسلمانان هند، می‌توان به دوره تسلط استعمار بریتانیا بر شبه‌قاره هند اشاره کرد که علاوه بر مسلمانان، هندوان را نیز به چالش نسبت به آن واداشت و این دو مسلک به‌رغم دشمنی با یکدیگر، علیه بریتانیا با هم متحد شدند تا به خواسته‌های مدنی خویش جامعه عمل بپوشانند. در دوره تسلط بریتانیا بر هند، مسلمانان و هندوان برای دستیابی به حقوق خویش تلاش بسیاری کردند و حتی در برخی از قیام‌ها با یکدیگر متحد شدند؛ باین‌حال شکست قیام ۱۸۵۷ م/۱۲۷۴

مطالعات شبه‌قاره، دوره ۱۷، شماره ۴۸، ۱۴۰۴، صص ۸۷-۱۰۶.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۳ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۱۰

استناد: رضائی، اسماء؛ جان‌احمدی، فاطمه؛ صادقی، مقصودعلی. (۱۴۰۴). تأثیر نظام آموزشی کالج علیگره بر جامعه مسلمان هند در پایان قرن نوزدهم. *مطالعات شبه‌قاره*، ۱۷(۴۸)، ۸۷-۱۰۶.

DOI: [10.22111/jsr.2024.45443.2344](https://doi.org/10.22111/jsr.2024.45443.2344)

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان



© رضائی، اسماء؛ جان‌احمدی، فاطمه؛ صادقی، مقصودعلی.

ق علیه بریتانیا بر جامعه هند گران افتاد؛ اما مسلمانان دریافتند که مشکلات آنان در مواجهه با استعمار، ریشه‌ای و ایدئولوژیک بوده است. از سوی دیگر، بریتانیا آخرین ضربه را بر پیکره سیاسی مسلمانان وارد کرد که متعاقب آن، سلسله‌های حکومتگر اسلامی برای همیشه از هند رخت بستند و از آنجاکه انگلیسی‌ها فقط مسلمانان را مسئول برپایی این شورش می‌دانستند، بر آن‌ها سخت گرفتند و از به‌کارگیری آنان در حکومت جدید خودداری کردند (کلاهدوزها و عابدیها، ۱۴۰۱: ۱۹۶)؛ بنابراین پیروزی بریتانیا در این قیام را متکی بر برتری نظامی و سلاح پیشرفته دانسته‌اند. اما چیزی که موجب شکست جامعه هند شده بود، ناتوانی هند از جنبه‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی بود؛ از این‌رو اندیشمندان مسلمان دردآشنای هندی‌ای چون سر سید احمد خان درصدد اصلاح جامعه و چاره‌اندیشی برای حل بحران برآمدند. از آنجاکه سر سید احمد خان مشکل را در جامعه بسته و کم‌بهره از علم و دانش می‌دانست، اصلاح نظام آموزشی پیشین را در رأس اهدافش قرار داد. وی در نخستین گام برای تحقق ایده‌های متعالی‌اش، به تأسیس کانونی علمی و متمایز اندیشید تا بتواند خلأ علمی مسلمانان را پر کند. پیش‌درآمد وی، شکست شورش سال ۱۸۵۷ م بود که پیامدی ناگوار و جبران‌ناپذیر برای مسلمانان هند در پی داشت و علاوه بر تیرگی روابط میان مسلمانان و انگلیسی‌ها، بر آشفته‌گی وضعیت مسلمانان تأثیر گذاشت؛ به همین دلیل سر سید احمد خان تلاشی در ایجاد صلح و ثبات میان این دو گروه، مبذول داشت و کوشش کرد تا ضمن ایجاد امنیت برای مسلمانان، هویت آسیب‌دیده آنان را ترمیم و تقویت کند. هرچند، باور او این بود که باید این اقدامات در چارچوب قوانین استعمار انگلستان باشد تا بتواند بدین‌وسیله میان جامعه هند و سلطه بریتانیا رابطه‌ای معنادار ایجاد کند. سر سید احمد خان معتقد بود نظام آموزشی اصولی می‌تواند موانع پیشرفت را کنار بگذارد. همین ایده موجب شد تا وی یکی از پیشگامان اصلاح آموزشی مسلمانان در هند باشد. بر مبنای همین سیاست آموزشی بود که وی به تحقق ایده کالج اسلامی شرقی سوق داده شد. سید احمد خان در آوریل ۱۸۶۹ م به‌همراه دو پسرش، سید محمود و سید حمید، عازم انگلستان شد تا بتواند با تمدن غرب از نزدیک آشنا شود. مشاهدات او از دانشگاه آکسفورد و کمبریج و آشنایی او با سیستم آموزشی انگلستان، تأملات وی را در بهسازی وضعیت مسلمانان هند برانگیخت. وی در طی این سفر دریافت علل عقب‌ماندگی مسلمانان هند، استیلای جهل و تعصب کورکورانه‌ای بود که مانع اصلی رشد علوم و تمدن جدید در هند می‌شد (Khasnabis, 2005: 45). دستاورد سفر او به بریتانیا، اندیشه تأسیس یک مدرسه اسلامی و شرقی در هند، متکی بر علوم غربی و اسلامی بود که می‌توانست به‌عنوان نهادی علمی، گره کور جهل مسلمانان را بگشاید و بر توسعه تمدن مسلمانان تأثیر بگذارد. بر همین اساس، بنیاد علمی کالج علیگره تأسیس شد و توانست مخاطبان پرشماری را گرد خویش جمع آورد. این کالج هرچند به‌اندازه دیگر مدارس هم‌عصر و متأخر توفیق نیافت، در اشاعه نوگرایی و اصلاحات فکری در میان مسلمانان هند کماکان پیشرو بود.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

بحران هویت اسلامی و درگیری‌های قومی در هند و بالاگرفتن ناآرامی‌های جامعه مسلمان هند و حل این مشکلات، همواره دغدغه اندیشمندان مسلمان شبه‌قاره هند بوده است. در میان مدارس متعدد هند، علیگره به تربیت دانش‌آموختگانی پرداخت که متکی بر علوم جدید بودند. علاوه بر این، نقش این کالج در توسعه آموزش و تعمیق فرهنگ اسلامی و نقش آن در تحولات سیاسی و اجتماعی و ثبات جامعه مسلمان هند، غیر قابل‌انکار است؛ گرچه این نظام آموزشی نتوانست موفقیتی همچون مدرسه دیوبندیه - که توسط گروهی از علما در شمال هند تأسیس شد - به‌دست آورد. آغاز به کار مدرسه دیوبندیه در سال ۱۲۸۳ ق/ ۱۸۶۷ م در مسجد قدیمی چتا بود. این مدرسه به‌سبب موقعیت مکانی مناسب و مدیریت موفق بنیان‌گذارانش، به‌سرعت گسترش یافت؛ به‌گونه‌ای که امروزه دانشجویانی از سراسر شبه‌قاره هند و دیگر کشورهای مختلف در دارالعلوم مشغول به تحصیل هستند. باین‌حال دیوبندیه در اصولی اساسی با کالج علیگره در تضاد بود؛ زیرا به‌عنوان چالشی جدی در تضعیف جایگاه استعماری انگلیس و برکشیدن مسلمانان تجددخواه در جامعه مسلمانان هند مؤثر بود. دارالعلوم دیوبندیه نماد

نوسازی اسلام‌گرایان سنتی و چالش اسلام و مدرنیته به شمار می‌رود. مهم‌ترین سؤال این پژوهش این است که ساختار و بنیادهای اساسی نظام آموزشی علی‌گره چیست و پیامدهای فرهنگی و اجتماعی تأسیس این کالج و تأثیر آن در هند و جامعه مسلمان آن چه بوده است.

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

در میان مدارس دینی مسلمانان هند، علی‌گره به دلیل متکی بودن بر علوم غربی و اسلامی، جایگاهی ویژه دارد. این مدرسه در اشاعه آموزش آکادمیک غربی در هند، باتکیه بر آموزه‌های اسلامی و غربی و ساختارهای آموزشی نوین و عبور از آموزش‌های سنتی، برای کم کردن فاصله میان سنت و مدرنیته پیشگام بوده است؛ از این رو شایسته است سهم و نقش آن در جامعه هند مورد مطالعه قرار گیرد، تأثیرات آن بر جامعه مسلمان هندی رهیابی شود، علل و ریشه‌های توفیق نیافتن این مدرسه در رقابت با نظام آموزشی سنتی دیوبندیه بررسی شود و جایگاه این کالج در ترویج زبان انگلیسی و توسعه دانش روز و وارد کردن علوم غربی در جامعه اسلامی هند در مقایسه با دیگر نهادهای علمی هند مشخص شود.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

از آنجاکه پژوهش حاضر تحقیقی-تاریخی است، روش یافتن پاسخ پرسش‌های مطرح و آزمون فرضیه‌های مورد نظر حیطه پژوهش، توصیفی-تحلیلی و اسنادی است. روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و با استفاده از پایگاه‌های اطلاعاتی موثق بوده است. در این فرایند، ابتدا منابع اصیل و تحقیقات قابل قبول آکادمیک شناسایی شد و سپس گزینش داده‌های تاریخی و اطلاعات باتکیه بر توصیف دقیق وضع موجود انجام شد. همچنین استنتاج، استقرا در تحلیل روابط علی در شکل‌گیری هدفمند نهاد آموزشی علی‌گره و نیز عملکرد آن، مهم و تعیین‌کننده بوده است.

۱-۴- پیشینه تحقیق

هرچند ظاهراً موضوع کالج علی‌گره و تاریخ آن در مطالعات معاصر ناشناخته نیست، بررسی علمی از پایگاه‌های داده نشان داد هنوز پژوهش دقیقی درباره نظام آموزشی کالج علی‌گره و تأثیرات مستقیم آن بر جامعه مسلمان هند صورت نگرفته است. با وجودی که عناوین کلی و اطلاعات پراکنده درباره این کالج می‌توانست در تبیین مطالعات مقدماتی مفید باشد، مطالعه آکادمیک قابل قبولی که بتواند تصویر دقیقی از سهم و نقش این نهاد علمی ارائه دهد، یافت نشد. مقالاتی همچون «تحلیلی بر جایگاه سر سید احمد خان در سیر اصلاح طلبی هند»، نوشته کلاهدوزها، اطلاعاتی کلی در باب سیر حرکت اصلاح طلبانه سید احمد خان در جامعه هند و توجه به علوم غرب -به‌مثابه راه نجات مسلمانان- در تشکیل فرضیه تحقیق پیش‌رو و شناخت شخصیت و حرکت اصلاحی تأثیر داشت. همچنین صبوری فر مقاله‌ای با عنوان «رویکردها و راهکارهای ضد استعماری مکاتب فکری اسلامی هندوستان» دارد که در آن به گونه‌ای اجمالی و مختصر به شکل‌گیری علی‌گره پرداخته شده است. صبوری فر معتقد است علی‌گره با اینکه خود با کمک بریتانیا ساخته شد، باز نوعی رویکرد ضد استعماری را در پیش گرفت؛ اما او در اثبات این ادعا، مطالب دقیق مطرح نکرده است. افزون بر این، علی اصغر حکمت هم در کتابی با عنوان «سرزمین هند» به ساخت علی‌گره و اندیشه آموزش توسط سر سید احمد خان پرداخته است؛ اما او نیز جز ذکر مطالبی کلی، اطلاعات دقیق دیگری ارائه نداده است. مقاله مهم دیگری که در خصوص نظام آموزشی هند تدوین شده است، مقاله «شکل‌گیری نظام آموزشی انگلیسی در هند» نوشته معصومی است. این مقاله به نظام آموزشی هند در زمان استعمار پرداخته و در خصوص علی‌گره نیز به اجمال مطالبی ارائه داده است. آنچه مسلم است اینکه معصومی به دلیل گستردگی موضوع تحقیق خود، به گونه‌ای دقیق و مستقیم به نظام آموزشی علی‌گره نپرداخته است و تنها در خلال مطالب و با عنوان نظام آموزشی انگلیسی در هند، به علی‌گره اشاره داشته است و نهایتاً تکلیف اتهامات و شبهات و سؤالات مطرح درباره علی‌گره به درستی روشن نیست. مقاله

دیگر «گفتمان اصلاح دینی شبه‌قاره هند قرن نوزدهم (سر سید احمد خان)» نوشته کلاهدوزها و عابدیها است که در آن بر جریان اصلاح‌طلبی اسلامی توسط سر سید احمد خان پرداخته شده است. چنانکه از عنوان مقاله برمی‌آید، هدف نهایی این مقاله جریان اصلاح‌طلبی اسلامی و نقش سید احمد خان در هند است؛ بنابراین جایگاه این کالج در تغییر وضعیت جامعه مسلمان کماکان مغفول است. علاوه بر آنچه ذکر شد، تحقیقات دیگری نیز موجود است که تنها بر دایره معرفتی وضعیت مسلمانان در هند و یا شناخت جریان‌های فکری اصلاحی کمک می‌کند. مکتوباتی چون «تاریخ تفکر اسلامی در هند» نوشته احمد، «مسلمانان در نهضت آزادی هندوستان» نوشته خامنه‌ای، «جنبش اسلامی و گرایش‌های قومی در مستعمره هند» مشیر الحسن، تحقیقاتی هستند که در زمره پژوهش‌های کلی تاریخ مسلمانان هند قرار دارند و کمترین نسبت را با موضوع تحقیق پیش‌رو دارند.

۲- آغاز بحث

تأثیر شورش هند در سال ۱۸۵۷ بر افکار و عملکرد سر سید احمد خان

در سال ۱۸۵۷ م/ ۱۲۷۳ ق، شورش بزرگ در هند به وقوع پیوست؛ حرکتی که باعث دگرگونی‌های قابل‌توجهی در شبه‌قاره هند شد. این شورش از سوی سپاهیان هندی شاغل در کمپانی هند شرقی بریتانیا در ۱۰ مه ۱۸۵۷ م در شهر میروت آغاز شده و به سرعت به شورش سربازان و مردم عادی، به‌ویژه در فلات گنگ علیا و مرکز هندوستان مبدل شد. این سربازان، بهادرشاه دوم را به‌عنوان پادشاه خود اعلام کردند. سپس شورش به سرعت به نواحی‌ای همچون منطقه اوتار پرداش، شهر لکهنو، بیهار و نیز کان‌پور راه یافت. مردم نیز همراه با سربازان، مخالفت خود را نسبت به حضور انگلیسی‌ها در هند اعلام کردند و به شورش پیوستند. گرچه ارتش بریتانیا توانست این شورش را سرکوب کند، همواره این حرکت، خطر مهمی در برابر قدرت بریتانیا در منطقه به شمار می‌آمد؛ بنابراین شورش ۱۸۵۷ م به‌عنوان رخدادی تعیین‌کننده در میانه قرن نوزدهم در شبه‌قاره هند و به‌مثابه نقطه عطفی در تاریخ استقلال‌طلبی هندیان محسوب شد و نیز به‌عنوان شورش سپاهیان یا شورش بزرگ شهرت یافت. مطابق با اطلاعات موجود، پس از شکست قوای شورشیان، دوران استیلائی کمپانی هند شرقی به پایان رسید و هند رسماً تحت قیمومت بریتانیا قرار گرفت (کلاهدوزها و عابدیها، ۱۴۰۱: ۱۹۶). در این فضای استعماری جدید که متأثر از نگاه منفی انگلیسی‌ها به مسلمانان بود، سهم کمتری از توزیع قدرت نصیب مسلمانان و البته بومیان هندی شد و جایگاه آنان به شهروند درجه دوم تنزل یافت. آنچه مسلم است، شورش سال ۱۸۵۷ میلادی و شکست آن، نقطه عطفی در سامان‌دهی و هدف‌گذاری ذهنی مصلحان و اندیشمندان مسلمان، به‌ویژه سر سید احمد خان بود. هرچند وی طرفدار شورش نبود، معتقد بود راه نجات هندوستان از سیطره استعمار انگلیسی، گسترش بهره‌وری از علم و دانش‌افزایی هندیان به‌ویژه مسلمانان است. او می‌پنداشت این شورش به‌جای نفع، تنها دارای ضرر و خسران جبران‌ناپذیر است (Ohanlon, 2008: 123). گرچه او به راهبران فکری شورش تذکرات لازم را داد، نتیجه‌ای حاصل نشد و همین امر سبب فاصله‌گرفتن و تکدر خاطر آنان نسبت به سید احمد خان شد. در خلال شورش، سید احمد خان شماری از اروپاییان را از مهلکه رهاوند و موجب شد تا انگلیسی‌ها توجه ویژه‌ای به او مبدول دارند.

پس از این حادثه، سید احمد خان تلاش‌های مستمر و دامنه‌داری برای همگرایی جامعه مسلمانان و هندوها و دولت انگلستان مصروف کرد؛ زیرا او بر این باور بود که مسلمانان درخصوص دانش غرب دچار سوءتفاهم شده‌اند و همین امر موجب عقب‌ماندگی جامعه مسلمان هند شده است. او نقش محافظه‌کارانه و رویکردهای متحجرانه مسلمانان را علت اصلی عقب‌ماندگی می‌دانست (معصومی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲). با این حال او تلاش کرد تا دولت انگلستان را متقاعد کند که شورش اتفاق افتاده، با یک برنامه‌ریزی قبلی از سوی مسلمانان رخ نداده است؛ بلکه قیامی پراکنده علیه سیاست دولت آنان بوده است (Dalrymple, 2006: 154). به همین منظور او انجمن ترجمه‌ای تأسیس کرد تا بتواند ذهن مسلمانان هند را به

علوم غربی متمایل کند. بر همین اساس تلاش بسیار صورت گرفت تا در این انجمن، کتاب‌های پرشماری از انگلیسی به زبان عربی و هندی ترجمه شده و در میان عموم مردم منتشر شود.

این متفکر هندی نوگرا معتقد بود باید مسلمانان ضمن آشنایی به تاریخ، سیاست، فلسفه، اقتصاد و علوم طبیعی، به آن‌ها مسلط شوند تا بتوانند به قدرت گذشته خود بازگردند، از آنجاکه تنها مسیر ترقی تغییر جامعه، بازسازی و تقویت سیستم آموزشی بود. طرح ایده‌های نوآورانه آموزشی، او را به‌عنوان یکی از پیشگامان اصلاحات آموزشی مسلمانان در هند زبانزد کرد. مشاهدات او پس از سفر به انگلستان از دانشگاه آکسفورد و کمبریج و آشنایی با سیستم آموزش عالی انگلستان، موجب شد تا او بیشتر به ضعف علمی هند و انحطاط وضعیت مسلمانان پی ببرد (کلاهدوزها و عابدیها، ۱۴۰۱: ۱۹۸). در واقع طی این سفر بود که سید احمد خان به‌صورت واضح دریافت که علت عقب‌ماندگی جامعه هند، به‌ویژه مسلمانان، استیلای جهل و تحجری بود که مانع از پذیرش علوم و تمدن جدید شده بود؛ تا جایی که آن‌ها حتی علم را مخالف با دین می‌دانستند (Ratan Khasnabis, 2005: 154). او پس از بازگشت از این سفر، ایده تأسیس مدرسه یا کالج اسلامی را در سر پروراند و زمینه‌های تحقق آن را جست‌وجو کرد و برای اجرای آرمانش تلاش مستمر و دامنه‌داری را آغاز کرد.

۳- تأسیس نهاد اسلامی آموزش محور

یکی از مهم‌ترین ابزارهای توسعه علمی جامعه مسلمانان در شبه‌قاره به‌منظور مبارزه عملی و علمی با استعمار و جهل و عقب‌ماندگی تمدنی، تأسیس یک نهاد آموزش‌محور و اصلاح‌جو در هند بود. صرف‌نظر از وجود دیگر نهادهای علمی، مصلح شهیر هند، سید احمد خان موفق شد طرح تأسیس این نهاد علمی-آموزشی را تحقق بخشد. تاریخ حیات او نشان می‌دهد علاقه و تلاش دامنه‌دار او برای تحقق آرزوهایش ریشه در کودکی و نوجوانی او دارد. مطابق با اطلاعات موجود، سید احمد خان در ششم ذی‌الحجه سال ۱۲۳۲ ه.ق در دهلی متولد شد. او دوره آموزشی خود را با موفقیت و همراه با فراگیری زبان عربی و ادب فارسی طی کرد. در بیست سالگی به کار دولتی مشغول شده و در ابتدا به امر منشی‌گری در اداره محاکم جنایی دهلی گمارده شد. در سال ۱۲۵۷ ه.ق وی به مقام معاون قاضی در شهر آگرا نائل آمد (Ali, 2003: 105). در همین اوان، علاوه بر کسب مهارت نویسندگی، او به تألیف کتابی با عنوان آثار الصنادید (شرحی درباره آثار باستانی دهلی) مبادرت کرد (خواجه‌پیری، ۱۳۸۳: ۸۲).

اسناد تاریخی نشان می‌دهد سید احمد خان در شاخه‌های علمی و اجرایی متبحر شد و نزد هندیان به‌عنوان شخصیتی دگراندیش، اصلاح‌طلب، جست‌وجوگر و منتقد شهرت یافت. به‌واسطه نشر کتاب الصنادید، شهرت او فزونی یافت و رفته‌رفته به‌عنوان یک مقام علمی در دهلی و عضو انجمن آسیایی پادشاهی هند شهرت یافت (حلبی، ۱۳۷۴: ۱۴۵). آثار قلمی سید احمد خان قبل از سال ۱۸۵۷ م به‌راحتی توانست توجه مسلمانان دهلی را به خود جلب کند. پیشینه آموزشی و خانوادگی سید احمد خان در رویکرد او نسبت به مسئله آموزش و مباحث مذهبی، بی‌تأثیر نبوده است و این تجربیات، نگرش وی در ایجاد نهضتی علمی با بن‌مایه‌های غربی-اسلامی را شکل داده بود. او به‌درستی دریافته بود که آموزش، سهم تعیین‌کننده‌ای در ساخت شخصیت یک فرد دارد. وی علت عقب‌ماندگی مسلمانان را اینگونه بیان کرده است: «...این‌ها تحت تأثیر کینه‌ورزی‌های غلط و بی‌معنی قرار گرفته‌اند و صلاح و صرفه خودشان را نمی‌دانند؛ به‌علاوه نسبت به یکدیگر حسادت می‌ورزند و از هندوها کینه‌جو تر و مبتلا به غرور و افتخارات کاذب‌تری هستند...» (احمد خان، ۱۹۶۳: ۳۲). او به اندیشه‌های دینی نیز توجه کامل داشت و معتقد بود که اسلام، دینی دارای ابعاد متعالی و مترقی است و از این‌رو تفسیر آموزه‌های اسلامی، محدود به زمان و مکان خاصی نیست و آنچه در اسلام به‌صورت جاودانه باقی مانده، اخلاق است.

آموزش از نظر سید احمد خان یک ایده جدید است، نه انتقال و نگه‌داری موارد دیرینه و کهن که گاهی به‌عنوان سنت تلقی می‌شود (مشیر الحسن، ۱۳۶۷: ۸۹). وی معتقد بود تنها آموزش برای رشد فرد کافی نیست؛ بلکه وجود محیط اجتماعی منظم

برای پرورش نسل جدید نیز الزامی است. از طرفی، آموزش، ابزاری برای نجات انسان است؛ همان‌طور که دین، ابزاری برای نجات آخرت و معنویت یک انسان بوده است (Salim, 2009: 134). در نتیجه آموزش برای هر انسانی اجتناب‌ناپذیر بوده و شکست در زمینه آموزش می‌تواند منجر به شکست در زندگی فرد شود. وی می‌گوید: «اگر ما بپذیریم مدت کمی برای زندگی وقت داریم، باید قبول کنیم تا امور را تنظیم [کرده] و آموزش را به‌عنوان رشد فکری افراد بپذیریم؛ چراکه راه پیشرفت بشریت در گرو آموزش عالی است؛ آموزشی که سبب شخصیت‌سازی برای افراد یک جامعه نیز می‌شود» (احمد خان، ۱۹۶۳: ۳۲). او در ادامه اضافه می‌کند که: «آرزوی من این است که نه تنها آموزش و پرورش را گسترش دهیم، بلکه بتوانم آموزش شخصیت را هم به‌نحوی گسترده همه‌گیر نمایم؛ زیرا ملت، همراه با آموزش و شخصیت به پیشرفت خواهد رسید» (همان). او معتقد بود آموزش باید مسلمانان را به علوم روز نزدیک کند و توجه به فهم قانون، دستیابی به کلید موفقیت و مدیریت جهانی را دربر بگیرد. علاوه بر این وی معتقد بود قانون و دین نیز توسط خداوند ایجاد شده است و طبیعت کار خداوند است و با کلمات درون قرآن یکسان (Amin, 1979: 23)؛ بنابراین مسلمانان می‌توانند به هر علومی دست یابند و به آن مسلط شوند. بر این اساس سید احمد خان هیچ‌گونه تمایزی میان علوم غربی و اسلامی قائل نبود و از نظر وی این تمایز به‌لحاظ تاریخی بی‌اساس است و او معتقد بود زمانی که مسلمانان در رشته‌های مختلف سرآمد جهان بودند، اروپا در عصر تاریکی مطلق یا همان قرون وسطی به سر می‌برد. به گفته سید علی خامنه‌ای، گرچه او در ارزیابی‌ها یک شخصیتی چندوجهی با ابعاد روزنامه‌نگار، فیلسوف و حقوق‌دان دانسته می‌شود، وی را باید احیاگر دوران دیش در جامعه اسلامی و مؤسس نهضت اصلاحی و نخستین راهنمای دوره رنسانس مسلمانان در شبه‌قاره هند قرن نوزدهم معرفی کرد (خامنه‌ای، ۱۳۴۷، ۲۵). سید احمد خان پس از نیم قرن تلاش در مسیر اصلاح‌طلبی دینی، در سال ۱۸۹۸ م در شهر علیگر درگذشت.

۳-۱- کالج علیگره: از ایده تأسیس تا عمل

بی‌تردید فرایند تشکیل و صورت‌بندی ایده راه‌اندازی نهاد علمی کارآمد برای دانش‌افزایی مسلمانان تا تبدیل شدن آن به نهادی مانند کالج علمی علیگره، مستلزم عبور از تنگناهای فکری، فرهنگی و سیاسی جامعه هند بوده است. هر اندیشمند نوگرا و نواندیش در هند می‌بایست از ورطه و چنبره استعمار عبور می‌کرده است تا بتواند ایده‌های اصلاح‌جویانه خود را محقق کند. هنگامی که سید احمد خان به هند بازگشت، همواره مترصد ساخت کالاجی علمی با معیارهای مورد نظرش بود؛ زیرا او دریافته بود که دین، فرهنگ و تمدن پیشرفته غرب، محصول علمی شدن آن جامعه است و در شرایط فعلی شبه‌قاره، مبارزه نظامی علیه استعمار بی‌فایده خواهد بود. او دریافته بود توازن قدرت در جامعه هند وجود ندارد و مسلمانان در این ورطه منازعات قدرت، خواه‌ناخواه محکوم به شکست هستند. بدین ترتیب او به این باور رسیده بود که پیش از هر حرکت سیاسی باید نهضت بزرگ علمی را راه‌اندازی کرد (کلاهدوزها و عابدیها، ۱۴۰۱: ۲۰۲). بر همین اساس او در همان گام نخست، برای تحریک مسلمانان، مسابقه‌ای با عنوان مقاله‌نویسی طراحی و راه‌اندازی کرد. این اقدام جسورانه موجب شد تا مسلمانان در برابر مهمانان مسیحی و هندو که در این مسابقه رتبه‌های نخست را به‌دست آوردند، احساس حقارت کنند (Lapidus, 1985: 43). هدف سید احمد خان از برگزاری این مسابقه محقق شد؛ زیرا نمایندگان مسلمانان در آوریل ۱۸۷۲، تصمیم گرفتند تا به ریشه‌یابی نقاط ضعف و ناتوانی مسلمانان در مسئله آموزش بپردازند و به شناخت علل آن نائل آیند و بتوانند با تحصیلات و آموزش درست، آن را اصلاح کنند. وی در نخستین شماره مجله تهذیب‌الاخلاق، اهداف خود را اینگونه بیان کرد که هدف این است که مسلمانان هند، بهترین نوع تمدن را بپذیرند تا نگاه خودتحقیری در برابر ملل متمدن را از میان بردارند (احمد عزیز، ۱۳۶۷: ۷۸). در نتیجه زمینه تأسیس کالج، بنا نهاده شد.

در این جریان سید احمد خان با مشورت دوستان خود، هیئت‌مدیره این کالج را انتخاب کرد و آن‌ها موظف بودند تا تصمیماتی درخصوص برنامه رسمی و محیط کالج بگیرند (نقوی، بی‌تا: ۶۹). با این حال این هیئت‌مدیره دچار مشکل شد؛ زیرا

اعضا دارای نظرات متفاوتی بودند و هریک دیدگاه‌های متفاوتی را دنبال می‌کردند. سید احمد خان، پیرو حرکت اصلاح طلبانه دینی خود، تصمیم داشت تمام آموزش‌های دینی در جهت کتاب مقدس قرآن باشد. در همین راستا هیئت‌مدیره موافقت کرد نهادی را تأسیس کند که نیازهای آموزش دینی مسلمانان را اصلاح و برطرف می‌کند. در ابتدا به دلیل مسائل مالی، تأسیس کالج منتفی شد. سپس یکی از اعضای هیئت‌مدیره پیشنهاد کرد که یک شعبه از کالج تشکیل شود تا افراد دیگر متقاعد شوند که کالج در حال شکل‌گیری است و همین امر کمک می‌کرد تا دیگران کمک‌های مالی خود را به سمت کالج سوق دهند؛ بنابراین یک شعبه از کالج در ژوئن ۱۸۷۵ زیر نظر یک شخص فارغ‌التحصیل دانشگاه آکسفورد به نام Henry George Impey تشکیل شده و کل کالج در ۸ ژانویه ۱۸۷۷ تأسیس شد. لرد لیتون تأسیس این کالج را که سید احمد خان آن را عملی کرد، برای سال‌های طولانی، هدف زندگی خود دانسته است (Chatterjee, 2011: 12). احمد خان عمیقاً از روش آموزش و پرورش نامناسب در جوامع اسلامی اطلاع داشت و تربیت درست دینی را برای خروج اجتماع مسلمانان از بحران عقب‌ماندگی واجب می‌دانست (کلاه‌دوزها و عابدیها، ۱۴۰۱: ۲۱۴).

۲-۳- برنامه‌ریزی درسی علی‌گروه از تدوین تا تدریس

به دلیل آنکه سید احمد خان به دنبال پرورش و تربیت قشر تحصیل کرده و متفکر برای رهبری آینده جامعه مسلمانان بود، در کالج علی‌گروه آموزش‌های ابتدایی ارائه نمی‌شد؛ بنابراین او تعدادی از دانشجویان مسلمانی که در گذشته توسط دولت آموزش داده شده بودند را جذب کرد تا بتواند تعداد بیشتری از مسلمانان را که دارای تحصیلات عالی و در مؤسسات و دولت بودند، پذیرش کند. دروس ارائه شده شامل دروس انگلیسی و شرقی بود. در دروس انگلیسی، موضوعات به زبان انگلیسی و در بخش شرقی آن، مباحث آموزشی به زبان عربی، فارسی و اردو تدریس می‌شد. بعد از گذشت مدتی، گروه انگلیسی کالج توسط گردانندگان کالج تقویت شد و تعداد بیشتری دانشجو در این بخش ثبت‌نام کردند و تدریس دروس در این بخش قوت گرفت؛ اما بخش شرقی، تقویت قابل ملاحظه‌ای از خود نشان نداد (Bhushan & Bhattacharya, 1987: 167). همین امر باعث شد تا بخش انگلیسی کالج بر علوم سیاسی، اقتصاد، فلسفه، تاریخ، ریاضی و فیزیک متمرکز شده و سبب تعطیلی بخش مطالعات شرقی شود. در واقع در بخش شرقی این کالج، علوم تاریخ و فلسفه آموزش داده می‌شد؛ علمی که سبب تحکیم هویت و فرهنگ مسلمانان با هندوان می‌شد؛ اما از آنجایی که استعمار به دنبال جدایی این دو گروه از یکدیگر بود، تعطیلی این رشته‌ها سبب می‌شد تا مسلمانان از هویت و فرهنگ خود فاصله گرفته و تمرکز خود را بر علوم غربی قرار داده و از خودبیگانگی را به نوعی تجربه کنند (مشیر الحسن، ۱۳۶۷: ۱۲۳). باین حال او برخلاف رهبران مذهبی آن زمان هند، معتقد بود باید فرزندان مسلمانان، آموزش سنتی و مکتب‌خانه‌ای را رها کنند و ترجیحاً به مدارس انگلیسی‌ها بروند و مشغول تحصیل علم روز شوند؛ بدین دلیل که غربی‌ها در این باره از مسلمانان پیشی گرفته‌اند.

۳-۳- سیاست‌های جذب و تربیت نخبگان

دانشجویانی در علی‌گروه جذب می‌شدند که تمکن مالی قابل قبولی داشتند (Coppola, 2003: 56)؛ بنابراین این کالج، آموزش گران‌قیمتی را به طبقات بالا و اشراف ارائه می‌داد (Robinson, 2001: 87) و معنای آن این است که تربیت رهبر آینده برای جامعه مسلمانان هند در صورتی مورد قبول بود که مردم فرزندان خود را برای آموزش به این کالج گران‌قیمت بفرستند. با گذشت زمان، نخبه‌گرایی منطبق با ایده اصلی سید احمد خان صورت گرفت؛ باینکه وی به شدت از شیوه آموزش و پرورش ناصحیح جامعه اسلامی رنج می‌برد و تربیت اسلامی و انسانی درست را برای خروج اجتماع مسلمانان از بحران تحجر و جمود ضروری می‌دید (بازرگان، بی تا: ۵۷). سید احمد خان ادعا داشت که هدف، آموزش برای تمام مسلمانان هند است و فراتر از انحصارطلبی فرقه‌ای قرار دارد؛ اما برنامه حمایتی کالج علی‌گروه روزه‌روز کوچک‌تر شد (Hatcher, 2005: 67).

مسلمانان شمال هند که دارای تمکن مالی بیشتری بودند، می‌توانستند فرزندان خود را در علیگره نام‌نویسی کنند. در آینده نیز همین اشخاص جزو روشن‌فکران دولت به حساب می‌آمدند. به‌طور خلاصه سیاست جذب و تربیت نخبگان در کالج علیگره مختص به گروه خاص و کوچکی بود که همین امر سبب شکست این سیاست احمد خان می‌شد و او نتوانست موفقیت زیادی را در این باره کسب کند.

۳-۴- روش آموزش در کالج علیگره

نظام مدرسه علیگره به‌طور کامل، دولتی و به‌شدت تحت‌تأثیر استعمار بریتانیا و مقتبس از کمبریج بود. در واقع سیاست‌های آموزشی بریتانیا در هند برای غلبه بر مردم و حفظ کنترل بر آن‌ها طراحی شده بود و هدف اصلی آن نیز آموزش دادن مهارت‌های پایه و اصول برای خدمت در نظام استعماری بریتانیا بود (Pocock, 1970: 56). در ابتدا علیگره دارای یک مدرسه و یک کالج بود که مدرسه آن هشت کلاس و کالج آن چهار کلاس داشت. سید احمد خان علاقه‌مند بود که نظام آموزشی مشابه مدل انگلیسی ایجاد کند؛ زیرا از نظر وی اینگونه طراحی آموزشی می‌توانست به دانشجویان کمک کند تا تبدیل به متفکران باسواد شوند.

۳-۵- دشواری‌های آموزش و نهادهای علمی جدید

قرون شانزدهم تا هجدهم میلادی، قرن‌های تاریکی برای مسلمانان به شمار می‌آید و شاید بتوان این مقطع از تاریخ را قرون وسطای مسلمانان دانست؛ اما از قرن هجدهم به بعد، عصر بیداری و عصر نهضت‌ها در جهان اسلام آغاز می‌شود. سید احمد خان در چنین شرایط بحران‌زده‌ای، جوامع اسلامی را نیازمند اصلاحات عمیق فرهنگی و دینی می‌دانست؛ بنابراین با تأسیس علیگره، سبب شد تا مسلمانان به فکر ساخت مدارس دیگری نیز بیافتند؛ اما در عین حال در امور دینی همچنان علوم پیشین را تدریس می‌کردند که بهای کمتری به آن داده می‌شد. از حیث مالی، به این حوزه کمتر توجه می‌شد و همین امر سبب شد تا در علیگره علوم اسلامی افت کیفیت پیدا کند. برخلاف علوم اسلامی، برنامه آموزشی علوم غربی، وضعیت به‌مراتب بهتری نسبت به رقبا داشت؛ زیرا بودجه آن توسط بریتانیا تأمین می‌شد و همین امر سبب شد تا به علوم غربی توجه بیشتری شود.

در کنار کالج علیگره، مدارس و مؤسسات آموزشی جدیدی نیز ساخته شد که هر یک ویژگی‌های خاص خود را داشتند، از جمله جامعه ملیه اسلامی دهلی، *مدوة العلمای لکهنو*، جامعه محمدیه بنارس، *مدرسه‌الواغظین* لکهنو، مدرسه *نصرة العلوم* سری‌نگر و چند مدرسه و جامعه دیگر در دهلی، کلکته و ایالات جنوبی که به تدریس علوم اسلامی و علوم غربی پرداختند (Gibb, 1986: 580). همچنین یک مؤسسه هندی فرهنگ اسلامی در تعلق‌آباد دهلی تشکیل شده بود که امروزه یکی از مراکز مهم تعلیم علوم اسلامی به‌ویژه پزشکی سنتی است که دانشجویان مسلمان و غیرمسلمان از تمامی نقاط جهان در آنجا به تحصیل و تحقیق مشغول هستند؛ بنابراین باید گفت که تأسیس علیگره سبب شد تا مؤسسات آموزشی فراوانی در هند تشکیل شود که هرکدام در زمینه خاصی دارای تبحر بودند (Robinson, 2001: 15).

۳-۶- فرایند تبدیل علیگره به دانشگاه

در سال ۱۹۰۰ میلادی، انجمن دانشگاه مسلمانان برای هدایت و تبدیل علیگره به دانشگاه تشکیل شد. دولت هند به انجمن اطلاع داد که مبلغ ۳۰ روپیه برای ایجاد دانشگاه باید جمع‌آوری شود. کمیته بنیاد دانشگاه مسلمان راه‌اندازی شد و بودجه لازم را با مشارکت مسلمانان و غیرمسلمانان جمع‌آوری کرد. محمدعلی محمد خان و آقاخان سوم با جمع‌آوری بودجه برای ساخت دانشگاه مسلمان علیگره (AMU) در تحقق این ایده بسیار تلاش کردند. دانشگاه مسلمان علیگره هسته اصلی علیگره بود (Majumdar, 1998: 23). در سال ۱۹۲۷ مدرسه احمدی برای افراد کم‌پینای دانشگاه علیگره تأسیس شده و سال بعد

آن، یک دانشکده پزشکی به این دانشگاه اضافه شد که طب یونانی را آموزش می‌داد. اجمل خان در دانشگاه علیگره یک کالج و بیمارستان با نام اجمل خان تأسیس کرد. سپس در سال ۱۹۶۲ بیمارستان جواهر لعل نهرو و کالج پزشکی به‌عنوان بخشی از این دانشگاه تأسیس شدند. در سال ۱۹۳۵ نیز دانشکده مهندسی و فناوری ذاکر حسین در این دانشگاه تأسیس شد؛ بنابراین فرایند تبدیل کالج علیگره به دانشگاه، یک فرایند طولانی مدت بود که با مشارکت مسلمانان و غیرمسلمانان هند به سرانجام رسید (احمد عزیز، ۱۳۶۷، ۳۴۵).

۳-۷- نتایج علمی کالج علیگره در تربیت دانش‌آموختگان

دانش‌آموختگان علیگره، متخصصانی را در زمینه اقتصاد، ورزش، ادبیات و... به جامعه تحویل داد. از آن جمله اند ابوالکلام آزاد و ذاکر حسین که در سال‌های بعد موجب کسب اعتبار علیگره شدند (Azra, 1994: 34). با این حال اصلاحات آموزشی علیگره سبب شد تا مسلمانان ترغیب شوند تا در کالج علیگره به تحصیل بپردازند. در این دانشگاه، به‌یاد شخصیت‌هایی که در برپایی این دانشگاه نقش داشتند، بناهایی ساخته شده که مهم‌ترین آن، مقبره و خانه سید احمد خان است که هم‌اکنون تبدیل به موزه شده است. دانشجویان بسیاری از این دانشگاه فارغ‌التحصیل شده‌اند که هر یک سهم مهمی در آینده کشور هند داشته‌اند. افرادی مثل ذاکر حسین که کالج مهندسی در علیگره را بعدها به نام او نهادند، محمد عمر فاروق که در زمینه علوم شیمی دارای تبحر بود، غلام‌سرور که در زمینه ادبیات و زبان فارسی، عشرت حسن در فلسفه و نیز معین‌الحق در رشته تاریخ، از اندیشمندان مؤثر این دانشگاه هستند (Sharama, 1987: 87).

۳-۸- دانشجویان غیرمسلمان

سید احمد خان به‌دنبال تأسیس یک مرکز آموزشی برای رشد مسلمانان بود. با اینکه کالج علیگره برای ارتقای جامعه مسلمانان ایجاد شد، محدود به دروس اسلامی و یا صرفاً ورود دانشجویان مسلمان نبود (نظامی، ۱۳۷۷: ۲۱). بدین ترتیب هندوها نیز می‌توانستند در علیگره تحصیل کنند و این امر کمک مالی خوبی برای تأمین هزینه‌های پیش‌روی کالج فراهم می‌کرد (Stein, 1990: 45). با توجه به منابع مختلف در دانشگاه علیگره در قرن نوزدهم، دانشجویان غیرمسلمان نیز به‌صورت معمول در این دانشگاه پذیرفته می‌شدند و آموزش آن‌ها مانند دانشجویان مسلمان بود (Deepak, 2015: 6). دانشگاه علیگره در آغاز تأسیس به‌عنوان یک مدرسه اروپایی و متمایل به بریتانیا فعالیت خود را آغاز کرد و تبعیض نژادی برای پذیرش دانشجویان غیرمسلمان در اساسنامه دانشگاه وجود نداشت (Farooqi, 1981: 143). همین امر سبب شد تا دانشجویانی با نژادهای مختلف در این دانشگاه به فعالیت علمی بپردازند و سبب آشنایی سایر کشورها با فرهنگ اسلامی-هندی شوند.

۴- آموزش مذهبی و ساخت شخصیت

ارتقای دانش و بینش، نقش مهمی در پیشرفت فرهنگی، سیاسی و اقتصادی هر جامعه دارد. در همین راستا سید احمد خان به‌دنبال بالابردن سطح دانش مسلمانان بود. در کنار این مسائل، وی درصدد اتحاد شیعه و سنی بود؛ اتحادی که جامعه مسلمانان در آن زمان بیشتر از هر وقت دیگر به آن نیاز داشتند. به همین دلیل، سید احمد خان هیئت‌مدیره‌ای برای هردو گروه درخصوص مباحث مذهبی اختصاص داد و برنامه دیگر وی در جهت احیا و اعتلای جامعه اسلامی، تشکیل جلسات کنفرانس با ماهیت تعلیمی اسلامی بود. از سوی دیگر، کالج علیگره دانشجویان مسلمان را مجبور به خواندن نماز، گرفتن روزه و شرکت در جشن‌های مذهبی همچون تولد پیامبر اسلام (ص) می‌کرد. با این حال سید احمد خان آروز داشت که مسلمانان هند براساس دانش و پیشرفت اخلاقی مورد ستایش سایر ملل قرار بگیرند، نه با غیرت دینی؛ اگرچه او غیرت دینی را نیز لازم می‌دانست (Keith, 1998: 57).

تربیت دانشجویان با آموزش‌های مختلفی همچون مباحث دینی، موضوعات ورزشی همچون اسب‌سواری، شنا و تیراندازی همراه بود و این فعالیت‌ها به گونه‌ای طراحی شده بود که فراگیران را برای هدفی والاتر، یعنی به‌عنوان رهبر آینده منسجم می‌کرد. سید احمد خان معتقد بود آموزش باید به گونه‌ای هدایت شود که به سمت وسوی شخصیت‌سازی سوق پیدا کند. استدلال او این بود که هیچ‌کس به عظمت نمی‌رسد، مگر آنکه دارای شخصیت نیکویی باشد (Rocher, 1985: 117). از طرفی وی معتقد بود آموزش باید دانشجو را مجهز به دانش و مهارت کند تا پیشرفت برای کشور حاصل شود. او سیستم آموزش سنتی را که به پیشرفت اقتصادی اهمیتی نمی‌داد، صحیح نمی‌دانست و معتقد بود چنین سیستمی میزان مشارکت مسلمانان را در امور سیاسی کشور کم کرده است (Aijaz, 2017: 123). به همین علت بود که سید احمد خان، سیستم آموزشی سنتی را قبول نداشت و به دنبال آن بود که با توجه به آموزشی درست و همراه با علوم و فنون جدید اعم از سیاست، اقتصاد و... بتواند وضعیت مسلمانان را تغییر دهد. سید احمد خان با توجه به آیه ۱۱ سوره الرعد قرآن معتقد بود که تنها مسلمانان می‌توانند سرنوشت خود را تغییر دهند. او این سرنوشت را در تربیت اجتماعی و اسلامی صحیح - که در آن، هم به مذهب و اخلاقیات دینی توجه می‌شود و هم به آموزش‌های جدید علمی برای شخصیت‌سازی - می‌دید.

۴-۱- نقش کالج علیگره در توسعه مطالعات دینی و اعتقادی

گرچه از همان زمان تأسیس، کالج علیگره یکی از مراکز تأملات دینی و فلسفی به شمار می‌آمد، رفته‌رفته از ایده اولیه فاصله گرفت و با اهداف سکولاری به حیات خود ادامه داد. در ابتدا در این کالج ایده‌های مذهبی به‌عنوان برنامه درسی توسط سنت‌گرایان سنی و شیعه‌مذهب طراحی شد. برخی برنامه‌های درسی عبارت بودند از کتاب شاه ولی‌الله و نیز کتاب *مجموعه الاسئال* و المناهی نوشته محمدحسین حریری که این کتاب یکی از منابع دانشجویان در خصوص تفسیر و فقه بود. کتاب‌های سید احمد خان از جمله تفسیر نمونه، مقدمه‌ای بر تفسیر اسلامی، احکام القرآن و تاریخ جهان اسلام نیز تدریس می‌شد. تلاوت قرآن، نماز، شرکت در اعیاد و مراسم (Ahmad, 1922: 213)، بخشی از برنامه دینی و اعتقادی بود؛ اما این دست‌ورالعمل‌های مذهبی ناشی از کیفیت اندک تدریس و کاهش کیفی آموزه‌ها و نظام تعلیمی، نتوانست جذابیتی را در میان دانشجویان جوان مسلمان به ارمغان آورد. سرانجام کالج علیگره با فاصله گرفتن از اهداف اولیه، درصدد سکولار کردن جامعه مسلمانان برآمد و همین امر سبب شد تا کیفیت دروس مذهبی به تدریج کاهش یابد.

۵- ساختار اداری پویای علیگره

مؤسس کالج علیگره در تلاش بود تا بیگانگی و فاصله اجتماعی میان مسلمانان و انگلیسی‌ها را به حداقل برساند. او معتقد بود قدرت و نفوذ انگلیسی‌ها فراتر از آن است که بتوان با آنان مبارزه سیاسی کرد و نبرد با حکومت انگلستان را در شرایط کنونی بیهوده می‌دانست؛ بنابراین وی طرح همزیستی مسالمت‌آمیز با حاکمیت را مطرح کرد. به همین دلیل او پیشنهاد همکاری مسلمانان با انگلیس و استفاده از امکانات حکومتی آن‌ها را ارائه داد و معتقد بود حضور انگلیسی‌ها در هند نه تنها مشکلی را برای مسلمانان ایجاد نکرده، بلکه باتکیه بر این قدرت خارجی می‌توانند جایگاه حقیقی خویش را بیابند و پیشرفت کنند (خواج‌پیری، ۱۳۸۳: ۳۳). بدین منظور وی در استخدام کارمندان و استادان علیگره اهتمام ورزید تا از مسلمانان و غیرمسلمانان همچون بریتانیایی‌ها بهره ببرد؛ بنابراین انگلیسی‌های بسیاری وارد علیگره شدند (Stein, 1990: 34). همکاری مسلمانان با انگلیسی‌ها نیز تلاشی برای حفظ وضع موجود بود. احمد خان در ابتدای ساخت علیگره علاقه‌مند بود که از نظر مالی استقلال داشته باشد؛ اما در ادامه مسائلی ایجاد شد که کالج بدون حمایت مالی دولت قادر به ادامه نبود؛ بنابراین وی به ناچار دخالت فرماندار انگلیسی در امور مالی کالج را پذیرفت و در نتیجه همین حمایت‌ها علیگره ناچار بود از رهنمودهای دولت پیروی کند. مؤسسه‌های انگلیسی نیز کمک‌های شخصی زیادی به کالج اهدا کردند؛ زیرا آنان به دنبال این بودند تا از

حرکت‌های استقلال‌طلبانه مردم جلوگیری کرده و نوعی وابستگی سیاسی و فرهنگی ایجاد کنند. به همین علت است که مردم عادی اغلب در این مدارس حضور نداشتند؛ زیرا مخالف استعمار بریتانیا در شبه‌قاره بودند. تأمین مالی علی‌گه‌توسط شهریه دانشگاهیان، یارانه‌های دولت و کمک‌های داوطلبانه بود. سید احمد خان معتقد بود باید آموزش را در پیرو واقعیت آموخت و بدون صرف پول نمی‌توان به این مورد دست یافت (Keith, 1998: 56).

۶- تأثیر علی‌گه‌تدر آموزش مسلمانان هند

سر سید احمد خان به‌دلیل حمایت‌گری از حاکمیت بریتانیا نسبت به مسلمانان و نیز مخالفتش با اسلام سنتی، نه تنها در بین غالب عالمان اسلامی جایگاهی نداشت، بلکه در بین توده مردم نیز از محبوبیت برخوردار نبود (کلاهدوزها و عابدیه‌ها، ۱۴۰۱: ۲۰۸). مبارزه با حکومت بیگانگان و دستیابی به اقتدار و عزت سیاسی، چیزی نبود که سید احمد خان از آن غافل باشد؛ اما این امر باتوجه به وضعیت هندوستان امکان‌پذیر نبود. باین حال او توانست فرصت‌های آموزشی را در کنار آموزش مذهبی برای مسلمانان فراهم کند (Robinson, 2000: 23).

پس از تأسیس علی‌گه‌تدر، مخالفان زیادی گرد هم آمدند و با سید احمد خان مقابله کردند. آن‌ها معتقد بودند علی‌گه‌تدر اعتقادات مذهبی مسلمانان را از بین خواهد برد. از طرفی سید احمد خان اصلاحات آموزشی را همراه با جنبش مذهبی آغاز کرده بود و مباحث مذهبی را پیش‌نیاز مسلمانان می‌دانست. او بنا داشت تا با تغییر در اندیشه‌های مذهبی مسلمانان، پیشرفت‌های آموزشی نوینی را رقم زند؛ بنابراین سنت‌گراها قادر نبودند چنین رفتاری را تحمل کنند و معتقد بودند این عقیده خلاف سنت است. شکست سیاسی مسلمانان، شکست در مسائل دینی و فرهنگی و مهم‌تر از آن، تسلط غرب بر مسلمانان، اعتماد به نفس آنان را از میان برده بود (ناظمیان‌فرد، ۱۳۹۰: ۱۳۰). از طرفی درست در همان زمان که مسلمانان با جدیت به مبارزه با انگلیسی‌ها پرداخته بودند، دسته فراوانی از هندیان به‌طور پنهانی با انگلیسی‌ها همکاری می‌کردند. به همین علت بود که وی پایان کار را جز در اینکه انگلیس بار دیگر چیرگی نیرومندتری پیدا کند، نمی‌دانست. از سوی دیگر در مسابقه‌ای که در سال ۱۸۸۸ با حضور ۱۶۹۸ شرکت‌کننده انجام گرفت، تنها ۶۸ نفر موفق به فارغ‌التحصیلی شدند. این آمار به‌خوبی نشان می‌دهد که در آن دوره پیشرفت مسلمانان به‌سختی پیش می‌رفت (Robinson, 2000: 111).

در مقابل آن، دانشجویان هندو مذهب بودند که بیشترین پیشرفت را از آن خود کرده بودند. رقابت میان هندوها و مسلمانان واقعیتی بود که نمی‌شد آن را انکار کرد. یکی از علت‌های اصلی رشد کند مسلمانان این بود که علی‌گه‌تدر آموزش توده مردم ناتوان بوده و در مقابل بر اشراف طبقه متوسط به بالا متمرکز بود (Ahmad, 1983: 43). البته باید گفت که توده مردم از حضور در کالج علی‌گه‌تدر امتناع می‌کردند؛ زیرا معتقد بودند علی‌گه‌تدر عامل نفوذ استعمار بریتانیا در شبه‌قاره است و همین امر سبب می‌شد تا استقبال خوبی از این کالج صورت نگیرد. در همین راستا بیشتر مردم که معتقد به قواعد اسلامی بودند، به‌سوی دارالعلوم دیوبندیه متمایل می‌شدند؛ زیرا هدف از تأسیس این دارالعلوم، تربیت دانش‌آموختگانی بود که در مقام امام‌جماعت، مبلغ، واعظ و نویسنده آثار دینی، خود را وقف ترویج اسلام مبتنی بر کتاب و سنت کنند؛ بنابراین سید احمد خان به‌واسطه داشتن رویکرد بدیعی که به جایگاه دین در جامعه اسلامی در قرن نوزدهم داشت و نیز به‌دلیل اقداماتی که برای اصلاح باورهای اسلامی و رفتارهای سیاسی مسلمانان عرضه کرد، درگیر واکنش‌ها و بازتاب‌های شدیدی شده و اهانت‌های بی‌شماری را تا حد مرتد شدن متحمل شد؛ به‌گونه‌ای که نهایتاً سنت‌گرایان، وی را خلیفه شیطان خواندند (کلاهدوزها و عابدیه‌ها، ۱۴۰۱: ۲۰۹).

۶-۱- انعکاس مشارکت و همگرایی مسلمانان و دولت در فعالیت‌های کالج علیگره

با تأسیس علیگره، تعداد کمی از مسلمانان برای شرکت در مدارس دولتی تشویق شدند؛ اما نرخ پایین حضور مسلمانان در مدارس دولتی را می‌توان ناشی از سیاست‌های خود دولت و مقاومت خاندان‌های مسلمان دانست؛ زیرا رواج علوم غربی در این مدارس با سنت‌های زندگی مسلمانان ناسازگار بود و هزینه مالی گزافی نیز بر دوش خانواده‌های مسلمان قرار می‌داد؛ بنابراین استقبال پرشوری از این کالج به عمل نیامد. دولت نیز باتوجه به مسائل مالی، علاقه چندانی به افزایش جمعیت در مدارس نداشت؛ زیرا بار مالی بسیاری را متحمل می‌شد (Mujeeb, 2006: 12).

۶-۲- چالش علمای سنت‌گرا و آموزش‌های غربی-اسلامی علیگره

پس از تبیین برنامه آموزشی علیگره، سنت‌گراها مخالفت خود را با صدور فتوا و غیرشرعی خواندن آموزش‌ها اعلام کردند. علمای سنتی بیشتر به جنبه‌های معنوی آموزش تأکید داشتند و برای نمونه علوم فیزیک و ریاضی را جزو علوم اسلامی نمی‌دانستند. از سوی دیگر، منافع شخصی علما نیز در خطر بود؛ زیرا تأسیس علیگره بدون شک تهدیدی برای ادامه رهبری آنان محسوب می‌شد. دلیل مهم‌تر دیگر، ارتباط این کالج با دولت بریتانیا بود و حضور مداوم انگلیسی‌ها در آن مدرسه زنگ خطر را برای علما به صدا درمی‌آورد (Ahmad, 1983: 56). علی‌رغم این مخالفت‌ها، احمد خان به راه خود ادامه داد و معتقد بود این برنامه‌های آموزشی در راستای پیشرفت مسلمانان است. باین حال وی مسلمانان را به آموزش علوم جدید مجهز کرد و این آموزش را راه پیشرفت آنان می‌دانست. در کنار علیگره، نهادهای مذهبی همچون دیوبندیه فعالیت داشتند و این مدرسه محبوبیت خود را در حوزه خارج از هند و داخل هند به دست آورد؛ ولی دیوبندیه با علیگره در برخی از زمینه‌ها نیز همکاری متقابل داشت. در اواخر قرن نوزدهم، مبحث بازگشت به اصل قرآن و تفسیر آن مطرح شد؛ زیرا مسلمانان نتوانستند با استعمار، سازگاری ایجاد کنند و همسویی بین دولت بریتانیا و مسلمانان ایجاد نشد؛ بنابراین آنان به سوی قرآن و مدارس سنتی همچون دیوبندیه بازگشتند.

۷- آموزش زنان در علیگره

علیگره تنها برای آموزش مردان طراحی شده بود؛ زیرا طراحان این کالج معتقد بودند بار تأمین هزینه زندگی برعهده مردان است و اگر مرد تحصیل کرده‌ای در خانواده‌ای حضور داشته باشد، بدون شک در رشد آن خانواده مؤثر است؛ بنابراین موضع احمد خان درخصوص تحصیلات زنان مورد بحث و جدل بوده است. برخی منابع ادعا کردند که سید احمد خان با آموزش زنان در علیگره کاملاً مخالف بوده است؛ اما برخی منابع دیگر ادعا داشتند که او از آموزش زنان حمایت کرده و در تلاش بوده شرایطی را ایجاد کند تا بتواند زنان را به کالج وارد کند (Naseem, 2010: 65). روی هم رفته آموزش زنان در علیگره به شدت محدود بوده و فرهنگ سنتی هند به زنان اجازه نمی‌داد که به طور عمومی در جامعه شرکت کنند؛ اگرچه در سال ۱۸۹۸ اعلام شد که زنان نیز می‌توانند در این کالج تحصیل کنند (Afzal Wani, 2014: 45). به نظر می‌رسد که سر سید احمد خان دغدغه آموزش زنان را داشته؛ اما شرایط جامعه مسلمانان هند این اجازه را به او نمی‌داده تا وی بتواند به طور آزادانه زنان را تشویق به آموزش کند.

۸- نتیجه‌گیری

این تحقیق نشان داد که سر سید احمد خان در یک بازبینی و چرخش عقیدتی، نقطه عطف اندیشه اسلامی اصلاح‌طلبانه در هند بود. هرچند اصلاحات آموزشی او از طریق کالج علیگره در تحقق مطالبات جدید جامعه مسلمان هند و تجربه انگلیسی، به تحقق رسید؛ او نتوانست موفقیت علمی اجرایی در هند بیابد.

مطالعات نشان داد نواندیشان هندی مثل سر سید احمد خان به‌خوبی درک کرده بودند که نهادهای سنتی از علوم جدید بی‌بهره‌اند و مسلمانان هند برای پیشرفت، نیاز اساسی به علوم جدید غربی دارند تا بتوانند در برابر استعمار و تحولات جدید استعماری مقاومت کنند. با این حال، نظام آموزشی استعماری هرگز با هدف توسعه علمی واقعی در مستعمرات شکل نگرفت؛ بلکه صرفاً در جهت تأمین منافع قدرت‌های استعماری عمل می‌کرد. در نتیجه برنامه‌های آموزشی دولت‌های استعماری با هدف تأمین منافع خود در کشورهای مستعمره، هرگز نتوانست به توسعه دانش در مستعمره‌ها بینجامد و مدارس تأسیس شده توسط انگلیسی‌ها نتوانستند آموزش را همه‌گیر کنند. به دلیل شرکت نکردن مسلمانان در مدارس انگلیسی به سبب فقدان آموزش مطالب دینی در این مدارس، کماکان مسلمانان در حیطه آموزش سنتی و حتی پایین‌تر ننگه داشته شدند و تنها از مراکز آموزشی سنتی همچون دارالعلم دیوبندیه استقبال کردند.

تحقیقات نشان داد سر سید احمد خان به دلیل آشنایی با فرهنگ غرب و به واسطه رویکرد ویژه‌ای که به جایگاه دین در جامعه اسلامی در قرن نوزدهم داشت، او به دنبال تأسیس یک مرکز آموزشی شبیه به کمبریج برآمد. وی با تمسک به الگوهای غربی همچون کالج کمبریج، کالجی را تأسیس کرد که در آن مباحثی چون اقتصاد، آموزش و پرورش و علوم پایه تدریس شود. تجربه سفر غرب به سید احمد خان نشان داد که باید از توانمندی‌های علمی و امکانات اجتماعی غرب برای کسب قدرت سیاسی و افزودن دانش اسلامی بهره برد تا چشم‌اندازی هدفمند برای استقلال مسلمانان شکل گیرد. وی معتقد بود آموزش مسلمانان باید به گونه‌ای باشد که منجر به پیشرفت شود و به همین دلیل به علوم غربی توجه شایانی داشت.

تحقیقات نشان داد گرچه کالج علیگره در ابتدا رویکردی علمی به سنت و قرآن داشت و بر تدریس متون دینی در علیگره تأکید می‌شد، اهمیت اصلی این کالج بر آموزش و پرورش نسل جوان در جامعه با تأکید بر علوم غربی بود؛ علومی که توجه کمتری به آن در جامعه مسلمان هند می‌شد. این مطالعه نشان داد که آموزش‌های علیگره با رویکرد پوزیتیویستی نتوانست در مطابقت با فرهنگ سنتی و دینی مردم مسلمان هند و نوع زندگی آنان موفق شود. عدم این تطابق، اقبال را از کالج علیگره گرفت و آن با مخالفت اқشار سنتی از جمله علما روبه‌رو شد. با این حال علیگره توانست به تدریج تردیدهای مسلمانان در خصوص علوم غربی را از میان ببرد. با توجه به وجود استعمار در هند، مؤسسان علیگره که به دنبال آگاهی‌بخشی به وسیله آموزش بودند، نتوانستند در مقابل این استعمار سیستمی و پاگرفته قدرتمند مقابله کنند.

یکی از نتایج تحقیق این بود که با وجود آگاهی مؤسسان علیگره از تأثیر آموزش علوم در تغییر وضعیت اقتصادی و اجتماعی مسلمانان، به دلیل فاصله گرفتن آن‌ها از آموزه‌های صحیح دینی و مذهبی و درغلتیدن به آموزش‌های غربی و پافشاری بیش از حد بر علوم غربی، آن‌ها رفته‌رفته در جهت سکولار کردن جامعه مسلمانان هند گام برداشتند و همین امر منجر به توفیق نیافتن آنان در همه‌گیر کردن علوم و عدم استقبال از آموزش‌های آنان شد. هر چند عملکرد علیگره اقبال چندانی در میان مسلمانان نداشت و همچنان مدرسه دیوبندیه و بعدها *مدیره العلماء* گوی سبقت را از کالج علیگره ربودند، تحقیقات نشان داد عده‌ای از فارغ‌التحصیلان و تربیت‌یافتگان این کالج، نقش مهمی در توسعه آینده هند داشته‌اند؛ چنانکه برخی از اصلاح‌طلبان قرن بیستم که از مبارزان جدی استعمار و مدافعان استقلال هند بودند، در شمار تربیت‌یافتگان مدرسه علیگره قرار داشتند.

۹- منابع

احمد، عزیز. (۱۳۶۷). *تاریخ تفکر اسلامی در هند*، ترجمه نقی لطفی و محمدجعفر یاق، تهران: انتشارات کیهان.

بازرگان، مهدی. (بی‌تا). *آزادی هند*، تهران: نشر امید.

حلبی، علی‌اصغر. (۱۳۷۴). *تاریخ نهضت‌های دینی و سیاسی معاصر*، تهران: انتشارات بهبهانی.

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۴۷). *مسلمانان در نهضت آزادی هندوستان*، تهران: انتشارات آسیا.

- خواجہ پیری، مهدی. (۱۳۸۳). **سید جمال‌الدین اسدآبادی و نهضت بیداری**، تهران: پژوهشگاه مطالعات تقریبی.
- کلاهدوزها، پرستو؛ عابدیها، احمد. (۱۴۰۱). **گفتمان و اصلاح دینی شبه‌قاره هند در قرن نوزدهم** سر سید احمد خان، **مطالعات شبه قاره**، ۱۴(۴۳): ۱۸۹-۲۱۹.
- مشیر الحسن. (۱۳۶۷). **جنبش اسلامی و گرایش‌های قومی در مستعمره هند**، ترجمه حسن لاهوتی، تهران: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- معصومی، محسن؛ بادکوبه، احمد؛ علوی، قسور عباس. (۱۳۹۵). **شکل‌گیری نظام آموزشی انگلیسی در هند**. **مطالعات شبه قاره**، ۸(۲۷): ۱۲۵-۱۴۶.
- ناظمیان فرد، علی. (۱۳۹۰). **دارالعلوم دیوبند زمینہ‌ها و راہبردها**، **مطالعات شبه‌قاره**، ۳(۹): ۱۲۹-۱۴۸.
- نظامی، خلیق احمد. (۱۳۷۷). **سر سید احمد خان (مؤسس دانشگاه اسلامی علیگره)**، ترجمه توفیق سبحانی، **نامه پارسی**، ۸: ۲۱۰-۱۹۴.
- نقوی، نورالحسن. (بی‌تا). **فکر و نظر ناموران علیگره**، ناشر: مسلم یورینورسیتی علیگر.
- ہندی، سید احمد خان. (۱۹۶۳م). **مقالات سر سید**، به کوشش اسماعیل پانی پتی، جلد ۱، لاهور، مجله ترقی ادب.
- Abdul Gmafoor, A. (1922). **Aligarh Muslim university: A short history**, Aligarh Muslim university press.
- Afzal Wani, M. (2014). **Sir Syed Ahmad khan and his contribution to the cause of education**, Routledge.
- Ahmad, N. (1983). **The Aligarh movement and Muslim education in India**, journal of Muslim minority affairs.
- Aijaz, A. (2017). **Aligarh Muslim university: an intellectual history 1900-1956**. Oxford university press.
- Ali, M.M. (2003). **Sir Syed Ahmad khan: Muslim Renaissance man of India**. I.b. tauris.
- Amin, A. (1979). **Sir Syed Ahmad khan: a political and intellectual biography**. Oxford university press.
- Azra, A. (1994). **The emergence of Islam in Indian politics: the united provinces, 1900-1993**. Oxford university press.
- Bhushan, S. & Bhattacharya, A. (1987). **The University of Allahabad: a centenary retrospective**. New Delhi: vikas publishing house pvtltd.
- Burton, S. (1990). **The making of the Indian elite**. Cambridge university press.
- Chatterjee, N. (2011). **The making of India Secularism Empire, law and Christianity, 1830-1960**. Palgrave Macmillan.
- Coppola, B. (2003). **British education and the Indian elite: the new Indian schools and the making of the British Indian elite** Macmillan.
- Dalrymple, W. (2006). **The last Mughal: the fall of a dynasty**, Delhi published by Bloomsbury and alexander books.
- Deepak, K. (2015). Aligarh movement and its impact on Muslim education in India. **Journal of education and practice**, 6(1-6).
- Farooqi naimur, R. (1981). Educational Ideas and institutions of the Aligarh movement. **Islamic Studies**, 20: 141-156.
- Gibb, H.A.R. (1986). **The encyclopedia of Islam**, entry of India, the third volume, Leiden, Netherlands.
- Hatcher, j. (2005). **Provincializing Europe: postcolonial thought and historical difference**. Princeton. University press.
- Keith axel, B. (1998). **Education and politics in India: studies in organization, society, and policy**. Rutledge.
- Khasnabis, R. (2005). **Seyyed Ahmadkhan: A Reinterpretation of Muslim law in India**, manohar publishere.

- Lapidus, L.M. (1985). **Muslim and the making of modern India**. Oxford university press.
- Majumder, P.P. (1998). People of India: Biological diversity and affinities. **Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews**, 6(3), 100-110.
- Mujeeb, M. (2006). **Muslim and education in India: Historical perspective**.
- Naseem, H. (2010). **Movement and Muslim education in India: a study of sir syed Ahmad khan education thought and its social political implications**, journal of Islamic.
- Ohanlon, R. (2008). **The Indian uprising of 1857-8: prisons prisoners**, published Cambridge university press.
- Pocock, D.F. (1970). **Education and politics in India**, Rutledge & Kegan Paul.
- Robinson, F. (2000). **The emergence of Islam in late nineteenth – century India: A political and cultural history**. New Delhi: oxford university press.
- Robinson, F. (2001). **The ulama of farangi mahall and Islamic culture in soute asai**. Anthem press.
- Rocher, R. (1985). **The making of western Indology: henry Thomas Colebrook and the east India company**, Oxford university press.
- Salim, A. (2009). **Sir Seyyed Ahmad khan and the renaissance of Muslim India**. Rutledge and Kegan Paul publishing group.
- Sharama, R.S. (1987). **Aligarh movement and the making of the Indian Muslim mind: 1857-2002**. Meerut, India: meenakshi prakashan.
- Stein, B. (1990). **The making of the Indian elite**. Cambridge university press.